ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Namangan filiali pedagogika-psixalogiya kafedrasi

o’qituvchisi Latibjonova Ziyoda Nazirjon qizi

Maxsus pedagogika yo’nalishi 4-kurs talabasi

Marufjonova Muxlisa Davronbek qizi

Annotatsiya

Mazkur maqolada alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularning rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan o‘ziga xosliklar hamda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish masalalari yoritilgan. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning individual imkoniyatlarini aniqlash, ularning bilish faoliyati, nutqi, muloqoti va hissiy-irodaviy holatini hisobga olish maxsus pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. Maqolada bunday bolalarni rivojlantirishda individual yondashuv, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar, pedagogik kuzatuv, oila bilan hamkorlik hamda ta’lim jarayonida maxsus metodlardan foydalanishning

ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, bolaning mavjud imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash va uning mustaqil faoliyatini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor berilgan.

Kalit so‘zlar: maxsus pedagogika, alohida ta’lim ehtiyojlari, psixologik xususiyatlar, pedagogik xususiyatlar, korreksion-rivojlantiruvchi ishlar, individual yondashuv, bilish faoliyati, rivojlanish, pedagogik yordam, ijtimoiy moslashuv.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bolalarning rivojlanish darajasi, qiziqishlari, qobiliyatlari va ta’limni o‘zlashtirish imkoniyatlari bir-biridan farq qiladi. Ayniqsa, rivojlanishida turli xil o‘ziga xosliklar mavjud bo‘lgan bolalar bilan ishlashda pedagogdan alohida bilim, sabr-toqat va individual yondashuv talab etiladi.

Maxsus pedagogika rivojlanishida turli xil cheklanishlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslarini o‘rganadi. Maxsus pedagogikaga oid ilmiy adabiyotlarda rivojlanishida turli xil o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularning ta’lim olish imkoniyatlari va rivojlanishini ta’minlashning samarali usullari keng yoritilgan. Jumladan, L.R. Mo‘minova, M.Yu. Ayupova, D. Nurkeldieva va X. Kalbaeva tomonidan tayyorlangan “Maxsus pedagogika” darsligida intellektual rivojlanishida, eshitishida, ko‘rishida va nutqida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari hamda ular bilan olib boriladigan pedagogik ishlarning mazmuni bayon etilgan.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ularning faqat mavjud qiyinchiliklariga e’tibor qaratish yetarli emas. Bunda bolaning saqlanib qolgan imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish salohiyatini ham aniqlash zarur. Chunki bolaning ayrim faoliyat turlarida qiyinchilikka duch kelishi uning boshqa qobiliyatlari ham rivojlanmaganligini anglatmaydi. To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim va tarbiya jarayoni orqali bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish va uni mustaqil hayotga tayyorlash mumkin.

Shu jihatdan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish, ularga mos ta’lim metodlarini tanlash va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etish bugungi maxsus pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar haqida tushuncha

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar tushunchasi ta’lim jarayonida qo‘shimcha pedagogik yordam, maxsus metodlar yoki individual sharoitlarga ehtiyoj sezadigan bolalarni anglatadi. Bunday ehtiyojlar bolaning rivojlanishidagi turli xil o‘ziga xosliklar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Bunday bolalarning rivojlanish xususiyatlari turlicha bo‘lib, ularda eshitish, ko‘rish, nutq, harakat, intellektual rivojlanish yoki boshqa psixofiziologik jarayonlarda o‘ziga xosliklar kuzatilishi mumkin. Shu sababli ularning ta’lim jarayonidagi ehtiyojlarini bir xil tarzda belgilash mumkin emas. Har bir bolaning imkoniyati, rivojlanish darajasi va individual xususiyatlari alohida o‘rganilishi lozim.

Maxsus pedagogikada bolaning rivojlanishidagi mavjud qiyinchiliklarni aniqlash bilan birga, uning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi ijobiy omillarni aniqlash ham muhim hisoblanadi. Bunda bolaning oiladagi sharoiti, atrof-

muhit bilan munosabati, tengdoshlari bilan muloqoti, ta’lim olish tajribasi va pedagogik yordamning sifati muhim o‘rin tutadi.

Bolalarning psixologik xususiyatlari

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik xususiyatlarini o‘rganishda ularning bilish jarayonlari, hissiy holati, muloqoti va xulq-atvoriga e’tibor qaratish zarur. Bilish jarayonlariga idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur kabi jarayonlar kiradi.

Ayrim bolalarda diqqatni uzoq vaqt davomida bir faoliyatga qaratishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Bunday holatda mashg‘ulotlarni qisqa va tushunarli topshiriqlarga ajratish, faoliyat turini almashtirib turish va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish yaxshi natija berishi mumkin. Pedagog bolaning diqqatini majburlash orqali emas, balki uning qiziqishini uyg‘otish orqali faoliyatga jalb etishga harakat qilishi kerak.

Xotira jarayonida ham individual farqlar mavjud. Ayrim bolalar eshitish orqali berilgan ma’lumotni qiyinroq eslab qolishi, boshqalari esa ko‘rish yoki amaliy faoliyat orqali berilgan ma’lumotni yaxshiroq o‘zlashtirishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida ma’lumotni bir nechta usul orqali taqdim etish maqsadga muvofiqdir.

Tafakkur jarayonini rivojlantirishda taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish, sabab va oqibatni aniqlash kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday topshiriqlar bolaning nafaqat o‘quv faoliyatini, balki kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Nutq va muloqotning rivojlanishi

Bolaning rivojlanishida nutq alohida ahamiyatga ega. Nutq orqali bola o‘z fikri, istagi va hissiyotlarini ifodalaydi, atrofidagi insonlar bilan muloqot qiladi

hamda bilimlarni egallaydi. Shu sababli nutqdagi o‘ziga xosliklar bolaning boshqa faoliyatlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

M.Yu. Ayupovaning logopediya sohasidagi ilmiy-uslubiy ishlarida nutq buzilishlarini o‘rganish, ularning kelib chiqish sabablari va korreksion ishlarni tashkil etish masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Nutqida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda bolaning nutqiy imkoniyatlarini hisobga olish, to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish, lug‘at boyligini kengaytirish va bog‘langan nutqni rivojlantirish muhimdir.

Nutqni rivojlantirish faqat maxsus mashg‘ulotlar bilan cheklanmasligi kerak. Kundalik faoliyat davomida bola bilan suhbatlashish, savollar berish, rasmlar asosida hikoya tuzdirish, predmetlarni tasvirlash va turli vaziyatlarni muhokama qilish ham samarali usullardan hisoblanadi.

Eshitishida va ko‘rishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalar

Eshitishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalarning rivojlanishida muloqot masalasi alohida ahamiyatga ega. Eshitishdagi cheklanish bolaning atrofdagi nutqni qabul qilishiga va muloqot tajribasiga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun bunday bolalar bilan ishlashda vizual materiallar, imo-ishora, yozma ko‘rsatmalar va bolaning individual ehtiyojlariga mos kommunikativ vositalardan foydalanish muhimdir.

Ko‘rishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda esa predmet va hodisalarni boshqa sezgi organlari orqali idrok etish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Predmetlarni ushlab ko‘rish, ularning shakli, hajmi va xususiyatlarini amaliy faoliyat orqali o‘rganish bolaning tasavvurini rivojlantirishga yordam beradi.

Bunday bolalar bilan ta’lim jarayonini tashkil etishda maxsus vositalardan foydalanish bilan birga, ularning mustaqil harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga ham e’tibor berish kerak.

Intellektual rivojlanishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalar

Intellektual rivojlanishida o‘ziga xosliklari bo‘lgan bolalarda o‘quv materialini o‘zlashtirish jarayoni ko‘proq vaqt va takrorlashni talab qilishi mumkin. Bunday bolalarga yangi bilimlarni berishda materialni kichik qismlarga ajratish, oddiy va tushunarli topshiriqlardan boshlash hamda o‘tilgan mavzuni muntazam takrorlash muhimdir.

Ta’lim jarayonida bolaning faqat nazariy bilimlarini emas, balki amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga ham katta e’tibor berish lozim. Kundalik hayotda zarur bo‘ladigan o‘z-o‘ziga xizmat qilish, tartibga rioya qilish, oddiy mehnat faoliyatida qatnashish va muloqot qilish ko‘nikmalari bolaning mustaqilligini oshirishga yordam beradi.

Pedagog bolaning bajara oladigan faoliyatini imkon qadar mustaqil bajarishiga sharoit yaratishi kerak. Haddan tashqari yordam ko‘rsatish bolaning mustaqilligi shakllanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli yordam bolaning real ehtiyojidan kelib chiqib berilishi maqsadga muvofiq.

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning ahamiyati

Maxsus pedagogikada korreksion-rivojlantiruvchi ishlar bolaning mavjud qiyinchiliklarini kamaytirish, rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va ta’lim faoliyatini yaxshilashga qaratiladi. Korreksiya jarayoni bolaning yoshiga, rivojlanish darajasiga va individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak.

Korreksion ishlar davomida turli xil mashqlar, o‘yinlar, amaliy topshiriqlar, suhbatlar, ijodiy faoliyat va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, o‘yin faoliyati bolalar uchun tabiiy va qiziqarli bo‘lgani sababli rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirishda samarali vosita bo‘la oladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning samaradorligi muntazamlik bilan ham bog‘liq. Bir martalik mashg‘ulotdan ko‘ra, izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilgan faoliyat yaxshi natija beradi. Bunda pedagog bolaning kichik yutuqlarini ham kuzatib borishi va keyingi mashg‘ulotlarni shu natijalarga asoslangan holda rejalashtirishi zarur.

Individual yondashuvning ahamiyati

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv asosiy pedagogik tamoyillardan biridir. Chunki bir xil rivojlanish xususiyatiga ega bo‘lgan bolalarning ham qobiliyatlari, qiziqishlari va ta’limni o‘zlashtirish darajasi bir-biridan farq qilishi mumkin.

Individual yondashuv avvalo bolaning imkoniyatlarini o‘rganishdan boshlanadi. Pedagog bolaning nimalarni mustaqil bajara olishi, qaysi faoliyatlarda yordamga ehtiyoj sezishi va qaysi usullar orqali ma’lumotni yaxshiroq o‘zlashtirishini aniqlashi kerak.

Ta’lim topshiriqlarining murakkabligi ham bolaning imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur. Juda murakkab topshiriqlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Aksincha, bolaning imkoniyatiga mos, bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan topshiriqlar uning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Oila va pedagog hamkorligi

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning rivojlanishida oila muhim o‘rin egallaydi. Bola kunining katta qismini oilada o‘tkazgani sababli ota-onaning pedagogik jarayondagi ishtiroki bolaning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagog ota-onaga bolaning imkoniyatlari, qiyinchiliklari va rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlar haqida muntazam ma’lumot berib borishi kerak. Ota-onalar ham o‘z navbatida bolaning uy sharoitidagi xulqi, qiziqishlari va kundalik faoliyati haqida pedagogga ma’lumot berishi mumkin.

Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik izchil yo‘lga qo‘yilganda bola uchun yagona pedagogik talablar shakllanadi. Bu esa bolaning o‘zlashtirgan ko‘nikmalarini kundalik hayotda mustahkamlashga yordam beradi.

Bolalarni rivojlantirish yo‘llari

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni rivojlantirishda avvalo bolaning individual rivojlanish darajasini aniqlash muhimdir. Shundan so‘ng ta’lim mazmuni bolaning imkoniyatlariga moslashtiriladi. Ta’lim jarayonida ko‘rgazmali va amaliy metodlardan foydalanish, nutq va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, bilish jarayonlarini bosqichma-bosqich shakllantirish hamda mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning muntazam tashkil etilishi ham muhim ahamiyatga ega. Bunda bolaning qiziqishlari va ijobiy qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash, ota-onalar bilan doimiy hamkorlik qilish va bolaning erishgan natijalarini rag‘batlantirib borish zarur.

Mazkur yo‘nalishlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda olib borilgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin. Maxsus pedagogning asosiy vazifalaridan biri bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash va uning rivojlanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratishdan iborat.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur o‘rganish ularning ta’lim va tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun muhim ahamiyatga ega. Bunday bolalarning rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar turlicha bo‘lishi sababli ularga yagona yondashuv asosida ta’lim berish har doim ham kutilgan natijani bermaydi.

Bolaning individual imkoniyatlarini aniqlash, uning bilish faoliyati, nutqi, muloqoti va hissiy holatini hisobga olish, ta’lim metodlarini moslashtirish hamda korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni muntazam olib borish samarali pedagogik yordamning asosini tashkil etadi.

Shuningdek, bolaning rivojlanishida pedagog bilan bir qatorda ota-ona va boshqa mutaxassislarning hamkorligi katta ahamiyatga ega. Bunday hamkorlik bolaning ta’lim jarayonida egallagan ko‘nikmalarini kundalik hayotda qo‘llashiga va ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi.

Demak, maxsus pedagogikaning asosiy maqsadi faqat bolaning mavjud qiyinchiliklarini bartaraf etish emas, balki uning imkoniyatlarini aniqlash, rivojlantirish va jamiyatda imkon qadar mustaqil faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda individual, tizimli va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvlardan foydalanish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo‘minova L.R., Ayupova M.Yu., Nurkeldieva D., Kalbaeva X. Maxsus pedagogika. Toshkent: Noshir, 2012.

2. Ayupova M.Yu. Logopediya. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011.

3. Po‘latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.

4. Po‘latxo‘jayeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. Toshkent: TDPU, 2013.

5. Amirsaidova Sh.M. Maxsus psixologiya (Oligofrenopsixologiya). Toshkent, 2019.

6. Umaraliyeva S.K. “Bo‘lg‘usi logopedlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik vositalarning o‘rni”. // Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions. – 2024. – Vol.1, №4. – B. 93–98.

7.Latibjonova, N. Z. (2024). NUTQIDA OG’IR NUQSONI BOR BOLALARNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Inter education & global study, (8 (1)), 157-162.

8.Latibjonova, N. Z. NUTQIDA OG'IR NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI DIFFERENSIAL YONDOSHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH (ALALIYALI BOLALAR MISOLIDA). KASB-HUNAR TA’LIMI МУНДАРИЖА, 86.

9.B.Turg’unov."DEVELOPMENT OF THEORETICAL APPROACHES TO FINANCIALCONTROL IN THE ERA OF

ECONOMIC DIGITALIZATION" “International journal of artificial intelligence” jurnali Chop etilgan 2026-05-16. 1674-1677 betlar,4 bet

https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/13534.

10.ABDULKHAMIDOVA, G. DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVE CITIZEN COMPETENCES IN HEARING DISABLED STUDENTS. СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Интернаука", 15-16.